

کسب‌وکارهای از یاد رفته



روزگاری در تهران قدیم بازار پر خرمی مشاغل چنان سکه و آنقدر با زندگی مردم گره خورده بود که گاهی باعث نام و آوازه یک خانواده می‌شدند؛ مشاغلی چون چارواداری، آب‌حوضی، عربضه‌نویسی، معرکه‌گیری، نفتی، چراغ‌روشن‌کن و... که نه تنها اکنون دیگر نشانی از آنها باقی نمانده، بلکه حتی نام آن حرفه‌ها نیز برای ساکنان امروز بایستخ ناشناخته است. ویژه‌نامه پیش‌رو حاصل بیست و یکمین نشست مرکز تهران پژوهی همشهری با عنوان «کسب‌وکارهای از یاد رفته» است. در این نشست که با حضور فتاح رمضانعلی، پژوهشگر حوزه کسب‌وکار، سیدصادق اولی، پژوهشگر، اردشیر آل‌عوض، محقق فرهنگ عامه و به دبیری محمود منیعی، تهران پژوه بر گزار شد، مباحثی چون تاریخچه کسب‌وکار در تهران، مشاغل و کسب‌وکارهای فراموش شده و شیوه‌های کسب‌وکارهای از یاد رفته مورد بررسی قرار گرفت. همچنین در تهیه این شماره از همشهری محله تهران پژوهان مهرشاد کاظمی، نصرالله حدادی و علیرضا زمانی و برخی اهالی قدیمی محله‌های تهران همراه ما بودند.

مایه حیات در گاری و تانکر



فعال بودند و تانکرهای پر از آب را به محله‌هایی که هنوز مسیر لوله‌ها به آنجا نرسیده بود می‌بردند. زمانی ادامه می‌دهد: «تکمیل پروژه لوله‌کشی آب حدود ۵ سال طول کشید. در این سال‌ها نیز آب‌فروشی‌ها به فعالیت خود ادامه می‌دادند چون هنوز بسیاری از تهرانی‌ها از لوله‌کشی آب بی‌بهره بودند. سال ۱۳۲۵ بود که دولت وقت، مناقصه‌ای برای انجام این پروژه برگزار کرد. قرعه به نام شرکت «سر الکساندر کیپ» انگلیسی افتاد. یک سال بعد پروژه لوله‌کشی آب شرب در تهران آغاز شد و پس از ۳ سال حدود ۹۰۰ مشترک تهرانی از آب شرب لوله‌کشی بهره‌مند شدند. تکمیل این پروژه اما بیش از ۵ سال طول کشید تا آب از نخستین تصفیه‌خانه تهران (جلالیه) به خانه تهرانی‌ها راه باز کند.»

می‌گردانند و به تهرانی‌ها آب شرب می‌فروختند. علیرضا زمانی، تهران پژوه، در این باره می‌گوید: «تهرانی‌ها به گاری‌هایی که تانکر پر از آب را در محله‌ها می‌گردانند و آب می‌فروختند گاری آب‌شاهی می‌گفتند، چون آب‌فروش‌ها تانکرهای آب را در قنات آب‌شاهی پر می‌کردند. قنات آب‌شاهی همان قنات ناصری است که مظهرهای متعدد داشت. یک مظهر آن قنات در کاخ گلستان بود و مظهر دیگر آن نیز در حوالی میدان مشق یا همان محلی که آب‌فروش‌ها برای پر کردن تانکرها آنجا جمع می‌شدند.»

■ شغل: آب‌فروشی
■ ویژگی: آب‌فروش‌ها با گاری‌های آب‌شاهی در کوچه‌های تهران آب شرب می‌فروختند

در روزگاری که هنوز در تهران خبری از لوله‌کشی آب نبود، تامین آب شرب مورد نیاز برای تهرانی‌ها یک چالش به شمار می‌رفت. اگرچه تهرانی‌ها آن روزها آب‌شرب مورد نیاز اهل خانه را از طریق چشمه‌ها و قنات‌ها تامین می‌کردند اما همان ایام شغلی به نام آب‌فروشی وجود داشت که کار تهرانی‌ها را برای دسترسی به آب شرب آسان‌تر می‌کرد. آب‌فروش‌ها یک تانکر پشت گاری تعبیه کرده بودند و با اسب یا الاغ تانکرهای پسر از آب را در محله‌های تهران قدیم

مردان تقسیم عادلانه آب تهران



■ شغل: میرابی
■ ویژگی: ریش سفیدی برای تعیین سهم آب کشاورزی

همانطور که مشهور است، تهران از دوران قاجار باغ‌شهری بزرگ بود و باغ‌های نزدیک شهر نقشی اساسی در تامین مایحتاج مورد نیاز ساکنان پایتخت ایفا می‌کردند. جالب است بدانید با توجه به تنوع منابع آبی در تهران و البته فراوانی باغ‌ها، چه در حاشیه و روستاها و چه در حلقه مرکزی شهر، شغلی بسیار مورد توجه به نام میرابی وجود داشت تا آب به‌صورت عادلانه میان زمین‌های کشاورزی و باغ‌ها و خانه‌ها توزیع شود. علت شکل‌گیری این شغل هم به دلیل درگیری‌های مختلفی بود که بر سر تقسیم سهم آب میان باغداران صورت می‌گرفت. بنابراین، مأموران امنیتی به این نتیجه رسیدند تا مسئولیت تقسیم کار را به ریش سفیدان یا افراد معتمد محله‌ها و روستاها بسپارند تا جلوی بروز خیلی از اختلافات و درگیری‌ها گرفته شود. اردشیر آل‌عوض، محقق فرهنگ عامه در این باره می‌گوید: «مهم‌ترین ابزار میراب‌ها که عموماً به شکل وراثتی در این شغل مشغول بودند، وسیله‌ای به نام «پنگان» بود که میراب همراه آن می‌بایست در ابتدای مجرای آب بنشیند تا ساعت آبیاری هر باغ و زمین کشاورزی مشخص شود. پنگان هم متشکل از دیگی پر از آب بود که کاسه‌ای سوراخ‌دار را در آن می‌انداختند تا از آب پر شود. هر بار که کاسه از آب پر می‌شد، معادل آن یک سنگ در داخل دیگ می‌انداختند و گفته می‌شود هر کاسه را به‌ازای حدوداً هفت دقیقه آبیاری محاسبه می‌کردند.»

علیرضا بزگی، یکی از باغداران قدیمی کن، در مورد وظایف میراب‌ها می‌گوید: «میراب‌ها غیر از تقسیم آب میان زمین‌های کشاورزی و باغ‌ها، مسئول پر کردن آب‌انبارهای عمومی، حوض و آب‌انبار خانه‌ها نیز بودند.»



صابونی که به تن همه خورده است!

■ شغل: صابون‌پزی
■ ویژگی: درست کردن شونبده با پیه گاو و گوسفند

صابون‌پزی پیشه‌ای بود که از گذشته تاکنون نام یکی از محله‌های تهران تحت‌تأثیر آن بوده و اهالی یک کوچه در این محدوده هنوز بوی گوگرد استفاده‌شده در این کار را به‌خاطر دارند. روزگاری در این محله، اغلب اهالی در کارخانه صابون‌پزی مشغول کار بودند و بر سر تاسر پشت‌بام خانه‌هایشان صابون پهن می‌کردند تا خشک شود. محمود منیعی تهران پژوه در این باره می‌گوید: «ساختمان آجری کارخانه صابون‌پزی درست وسط کوچه قرار داشت و کوچه اسمش راز همین کارخانه قرض گرفته بود که حالا دیگر نیست. این کارخانه صابون‌پزی، کل صابون مصرفی اهالی تهران را تامین می‌کرد و اطراف کارخانه پر بود از مغازه‌های کوچکی که محصول همین کارخانه را می‌فروختند. همانطور که گفته شد، اغلب ساکنان این محله یا در صابون‌پزخانه کار می‌کردند یا مغازه صابون‌فروشی داشتند.»

داریوش شهبازی، تهران پژوه، در این باره می‌گوید: «مظفرالدین‌شاه در ممناعت از تأسیس کارخانه جدید صابون‌پزی، خود را متصدی حرفه صابون‌پزان تهران می‌دانست که از دوره ناصرالدین‌شاه پدرش آن تصدی‌گری را به‌دست آورده بود. صابون‌های سنتی راز پیه گاو و گوسفند درست می‌کردند. بشکه‌ها و دیگ‌هایی را آماده می‌ساختند زیر آنها را با بوته‌های موز روشن می‌کردند و پیه و چربی‌ها را درونش می‌ریختند تا آب شوند. صابون‌پزها،



همگی به صابون‌فروشان اختصاص داشت و محصولات صابون‌پزخانه‌ها را می‌فروختند. بازار صابون‌برگردان که از سکه افتاده، کم‌کم پای صنف سراج‌ها به کوچه صابون‌پزخانه باز شد، اما دوام چندانی نداشت.

پی و چربی راز دباغ‌ها و قصاب‌ها می‌خریدند. به چربی‌های درون دیگ یا بشکه، سودا یا نمک افزوده می‌شد و چندبار آب درون آن را عوض می‌کردند تا ناخالصی‌هایش گرفته شود. با حرارت‌دادن چربی و افزوده‌ها بود که لایه صابون، به اصطلاح صابون‌پزان، «رو می‌آمد» و جدا می‌شد. این لایه بالایی، همان صابون بود. اما باید در اندازه‌های برابر قالب زده می‌شد. پس از این کار، صابون‌ها را در روز یک هفته جلوی آفتاب می‌چیدند تا خشک شوند. نور خورشید سبب می‌شد که قالب‌های چربی (صابون) پاکیزه‌تر و بهداشتی‌تر از کار درآیند. به همین دلیل هم بود که استادان صابون‌پز، نیاز یک سال را در ماه‌های تابستان تولید می‌کردند. در دوره پهلوی صابون‌پزخانه‌ها از حوالی بازار به خارج از حصار ناصری منتقل شدند. آن دوران در خیابان صاحب‌جمع، از سر قبر آقا تا میدان شوش، مغازه‌ها